

KOSSUTH
ÉS
ERDÉLY ÜGYE.

BEVEZETÉSSEL ELLÁTTA
ÉS
AZ «ERDÉLYRÉSZI MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉSI EGYESÜLET» JAVÁRA

KÖZZÉ TESZI
HERMAN OTTÓ.

MÁSODIK KIADÁS.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TARSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1886.

Erdély jobbkeze hazánknak. Minden talpalatnyi térrel, mit ott a magyarság elveszít, hazánk ezer éves magyar állami jellegének biztonsága csorbul. Hazafiúi irányban ellensúlyozni a magyar-ellenes állambomlasztó bujtogatást, feltartani a magyarságot, visszaszerezni az elvesztett tért, fejleszteni a közművelődést, — oly önvédelem, melyet minden magyarnak támogatni kellene!» (KOSSUTH LAJOS tűnni távirata az E. M. K. E. 1885. ápr. 12-én tartott alakuló nagygyűléséhez, mely alkalommal e szavakkal: «Fogadják elnézéssel a hontalan magyar filléreit», — alapítóul jelentkezett.

ELŐSZÓ.

Számosan, a kik e kis füzetkét elolvassák, emlékezni fognak még arra a mozgalomra, a melyet néhány író a hetvenes évek derekán indított, s a mely a hunyadmegyei eloláhosodott magyarság megmentését, visszamagyarosítását tűzte ki céljául.

Az akkori csendes időkbén a magyar társadalom föl is karolta az eszmét, s szinte divattá vált a megvalósításra való adakozás, úgy, hogy egy kis tőke gyűlt is, s — ha jól tudom — Déván kezeltetik.

Bennem ez a mozgalom bizonyos gondolatokat támasztott föl, kivált azért, mén a cél ugyan ki volt tűzve, de hiányzott a konkrét terv; sőt attól a gondolattól sem bírtam menekülni, hogy az egészbe a pánpolitika is belejátszik; azonban úgy gondolkoztam, hogy az eszme fölvetése minden esetben hasznos volt, útjába állani — mellékokok miatt — nem eszélyes cselekedet s ezen a réven jutottam ahhoz, hogy a «Vasárnapi Újság»-bán egy czikket írtam e cím alatt: «Még egy mérges csók», mely kivált az

erdélyi Mezőség eloláhosodását festette, czíme tekintetében pedig pendantja volt annak a cikknek, melyet «mérges csók» cím alatt a búcsújárásokról írtam, s mely a «Természettudományi Közlönyében» megjelenve, nagy körben visszhangot keltett.

Az eloláhosodás kérdésében, éppen cikkem ötletéből, levelezést folytattam *Kossuth Lajossal* is, ki éppen úgy, mint én, keveset várt a mozgalomtól, főképen azért, mert a terv hiányzott; s a mennyiben a mozgalom vezetői valami szándékot mégis csak kifejtettek, ez helyesnek nem volt tekinthető.

Mínthogy ezt *Kossuth* leveleiben ki is fejezte, azoknak közrebocsátása *akkor* nem volt indokolva, mert ártott volna a mozgalomnak, mely — mint mondtam — a cél tekintetében kifogás alá nem eshetett.

Ez a mozgalom azután a török-orosz háborúba fűlt belé; főindítója országgyűlési mandátumot nyert, s az ügy úgyszólván helyi jelleget öltött; fejlődéséről nekem tudomásom nincsen.

Most erősebb kezek ragadták meg ugyanazt az ügyet; az „Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület“ megalakult; ezzel *Kossuth* leveleinek hevertetésére az ok megszűnt s én elhatároztam, hogy azoknak azt a részét, a mely az ügyyei foglalkozik, a mozgalom javára kiadom; annyival is inkább, mén nemcsak irályi remekek, hanem rendkívül fontos gyakorlati utasítást is tartalmaznak.

A mi a bevezetést illeti, ezt akkor, 1877-ben kezdtem írni; de a történelmi események rohanó fejlődése folytán abba hagytam. Nem akartam s nem akarok vele többet elérni, mint azt, hogy az olvasót saját leveleim nagyobb részének elolvasása alól fölmentsem, a melyekre *Kossuth* válaszszaal megtisztelt.

Azt megvallom, hogy körülbelül nyolcz évi tapasztalat, beható gondolkozás eredeti nézeteimen módosított.

Annak idejében *Buckle* és *Darwin* tételeit — az utóbbiét erős *Hackel* színezettel — ridegen alkalmaztam; ma belátom, hogy a csoportosulás bizonyos szabadságát meg kell adni, abban a mértékben, a mint ezt *Quetelet* hasonlata a körről kifejti, mert ez a szabadság — eltekintve egyebektől — föltétele a haladásnak, — igaz, — túlságaiban a hanyatlásnak is.

E módosítás igen közeire hozott *Kossuth* alaptételeihez, s a különbség csak az, hogy a míg *Kossuth* a «faji önérzetet», mint nemzetalkotót és fenntartót, a vérben, a szív épségében — sőt ösztönben látja, én nagyrészből a történelmi tudatban keresem; itt találkozik velem *Kossuth* is, a midőn a lengyelekről oly valóban fölülmulthatlan szépségű képet fest.

Hogy én a történelmi tudatra nagy súlyt fektetek, ezt a tény követeli, hogy t. i. különböző elemek vegyüléséről van szó, a faji ösztön — a szó szoros értelmével véve — tehát szükségképpen módosult, s azt

hiszem, hogy némi figyelmet érdemel az is, a mit konkrét alkalmazásban az eloláhosodásról, eltótosodásról írtam, mint nem kevésbé az is, a miben az elnémetesedés teljes elmaradásának okát látom.

Alsó-Hámor (Borsod), 1885. szeptemberben.

Herman Ottó.

KOSSUTH AZ ELOLÁHOSODÁSRÓL. BEVEZETÉS.

Az ember s az általa megalkotott társadalom összesége, ennek minden mozzanata, mind avval a hatalommal együtt, a melyről hiszi, hogy a nagy körfolyam közepette lényegesen intéző; minden változás, a melyet avval a gyarló emberi hatalmával s akaratával létesít, nem léphet ki soha abból a korlátból, a melyet a természet rendje megszabott és kitűzött: nem vétethet a természet törvénye ellen, melynek egész létével és lényével alárendeltje, mert kifolyása.

És épen azért minden intézkedés s ebből kifolyó változás, mely emberi akarat, tetterő szüleménye, lássék az ember szemében még oly hatalmasnak is, csak a szabott korláton belül esik; ezt áttörni s így a törvény és az ebből folyó rend fölébe emelkedni, élő lénynek nem adatott.

Quetelet számai kimutatják az élet és halál — a keletkezés és pusztulás — arányait; ki még azt is, hogy péld. az öngyilkos, bármennyire öntudatosnak,

szabad akaratából kifolyónak lássék is cselekvése, tetteivel mégis a korláton belül esik. És erre épen úgy, mint minden viszonyra, a melyet az ember s az általa megalkotott társadalom a puhatóló észnek nyújt, ráillik *Quetelet* találó mélyértelmű képe a körről, melynek vonala a nagyító alatt merő különböző alakú, szabálytalanul csoportosított részekből áll ugyan, de a mely részek, összeségökben, a határozott központ kényszere alatt egy külső és belső korlát közé helyezve, szabályos kört alkotnak. Az egyes részecskék a mondott korláton belül változtatják ugyan helyöket, az egymásközötti viszonyt, a csoportosítást; de az egy központ törvénye alól nem menekülhetnek. Egészben, így vagy úgy körvonalat alkotnak, melynek megmásíthatatlan törvényét az egy, mozdulatlan központ adja.

Minden, az emberi belátásból, akaratból folyó intéző erőnek csak az egy központ szabta korláton belül lehet hatása, e hatás minden eredménye a korláton belül fekszik, itt változtathat a csoportosításon, a parányi részek egymáshoz való viszonyán; de nagyban és egészben épen úgy, mint *Quetelet* körvonalának alkotó részei, a folytonos, törvényes, megmásíthatatlan körfolyam sodrába esik.

Egy nemzet részeinek szemünk előtt folyó átalakulását — a kebli ügy szempontjából kifejezve — hanyatlását látva, sokszor és oly behatóan, mint ez tőlem csak telhetett, elgondolkoztam az indító okok járánt. Mindig egyazon eredményhez jutottam mert

mindig ugyanazon alapelv befolyása alatt állottam, a mely a megelőző sorok fejtegetéséből kivethető.

Az eredmény egy és ugyanaz maradt akár az írott történelmen — Herodottól a napi események modern krónikásáig — indultam el, akár azon a történelmen, a melyet letűnt óriási időszakok, olyanok, a melyekhez képest az írott történet egész korszaka alig egy sóhajtás, letűnt lények testmaradványaival a föld rétegeibe írtak.

Mind a két történelem csak azt mutatja ki, hogy a népfajok, a nemzettestek az idők folyamában fejlődnek és így fejlődve átalakulnak, mertéletök ugyanazon behatások — mondjuk törvények — alá tartozik, a melyeknek fejlesztő és átalakító hatalmát a földrétegek kövé vált maradványaiban szemléljük; hogy ez a folytonos átalakulás az emberi lét és lény minden ízére kiterjed, s így absolut állandóság, olyan, a minőt például a hazafias érzet a nemzeti lét eszményének tekint, a minőt kíván, örökké, egy irányzatban, egy fokon nem is létezhet.

Ez határozottan ki van fejezve abban a tényben, mely földrészünkön szemünk előtt áll, a melyet a tárgyilagosan írott történelem bebizonyít, hogy t. i. Európa leghatalmasabb nemzettestei között egy sem tiszta faji nép; mindnyája a faj amalgamado terméke, mely egyfelől azokhoz a természeti viszonyokhoz, a melyeknek behatása alatt áll, alkalmazkodva, kifejti lényét, erejét; de a mely másfelől a korszakok során átalakuláshoz vezet. Ezeké most, Quetelet vonalának

korlátain belül, az intéző hatalom, a mely azonban a nagy körfolyam sodrát nem kerülheti ki s meg sem akaszthatja.

Ebből következtetve: a nemzeti alakulás, mint a múltnak történelme, egyszersmind a jövő történelme is, épen úgy, a mint a földrétegzet kővé vált maradványait, azoknak egymásra következő alakulatait tekintve, e múltból kényszerűleg azon következtetéshez kell jutnunk, hogy min magunk is, mind avval, a a mi e korszak szerint velünk e földön él, egykoron egy újabb rétegben szintén kővé vált tanúbizonyságai leszünk az átalakító nagy körfolyam menetének, s ez nemcsak a testről, hanem mindenről áll.

Már most is megbolygatjuk a rég letűnt nemzedékek sírját, kiássuk a tűzhányó hamva és salakja alá, az ezredéves fúvatagok porába, a vizek mélyébe temetett emberi iakok, eszközök és nyomok maradványait, kérdést intézünk azokhoz, s a nyert felelet mindig csak az átalakulás folytonosságáról, kikerülhetetlen voltáról ad hirt és bizonyosságot. A mi e bizonyosságban a megnyugtató, az az, hogy az átalakulás nem hanyatlás, hanem fejlődés a jobb, a tökéletesebb felé. így áll előttünk a dolog, a midőn a történelmi fejlődés kalauzolása mellett általánosabb szempontból tekintjük, s azt az átlagos színvonalat is szemünk előtt tartjuk, a melyet az emberiségnek az a része elért, a mely az u. n. civilizált, vagy épen culturállamokat alkotja, s mely, mint ezt már érintettem is, történelmileg bebizonyítható fajvegyülés és fejlődés eredménye.

De mindezekkel nem azt akarom bizonyítani, hogy az egyes ember vagy nemzet, életének, cselekvésének, minden — még nem lényeges mozzanatában is — kötve van, fejlődése irányaira per absolute irányadó nem lehet.

Lehet az egyes, lehet a nemzet; de csak a Quetelet-féle korláton belül; mihelyt fejlődésében e korláton túljár, áldozatul esik; a mint erről számos, örökre le-tűnt, egykoron hatalmas történelmi nemzet tanúskodik.

Az igazság a közönséges történelmi fölfogás és Buckle fölfogása közé esik, t. i. hiba föltenni azt, hogy az irányadók a közönségesen azoknak vett történelmi események; és hiba rendesen az ellenkezőből indulni, t. i. hogy még a nem lényeges mozzanat is egyedül a természeti viszonyok behatásának folyománya.

Az előbbi oly hatalmat tulajdonít az emberinek, a mely a természettel szemben nem állhat meg; az utóbbi, a végső következményben, kivetkőztetné az embert épen abból, a mi — a természet egészét tekintve — szervezetileg és szellemileg első helyre teszi.

Az igazság az, hogy a természeti viszonyok behatása és a történelmi menet közt kölcsönösség létezik, s ez bizonyos korlátok közt halad, még pedig fejlődve; de csak addig, a míg a kölcsönösség normális; mihelyt nem az, a haladás főnakad s a visszaesés bekövetkezik.

Szükségesnek láttam ezt előre bocsátani, hogy alapvetem, a melyben az eloláhosodás kérdésében indulok, mélyebben jellemezzem, már azért is, mert nem egészen azonos avval, a melyből *Kossuth* kiindul.

Az én alapelvem, concret alkalmazásban, az, hogy az elhanyagolt magyarság visszaesik s a művelődés alantasabb fokán álló elemekkel elvegyül, — hozzáteszem, hogy annál könnyebben, ha azok számszerint túlsúlyban vannak.

Kossuth fölfogásával szemben fölhoztam egy analógiát, tulajdonképen egy képet, a golyvás galambról, mely tenyésztési eredmény: de mihelyt a tenyésztő behatás megszűnik, a golyvás visszafejlődik közönséges galambbá. Evvel természetesen nem akartam mást kimutatni, mint azt, hogy fejlesztő behatások megszüntével, visszaesés következik be, helyesebben: hanyatlás.

Kossuth ebből kivonja a szigorú következtetést s azt mondja, hogy ha az én analógiám áll, akkor az elhanyagolt magyarnak az ősire kellene visszafejlődnie; de ennek végső követelménye — szerintem — ismét az, hogy akkor előbb vissza kellene térnie annak a sülyedő magyarnak Ázsia sivatagába, sőt az eltűnt kcrba, hogy reáhasanak mindazok a tényezők, a melyek az ősi typust létrehozták.* A míg ez nem történik, *az elhanyagolt magyar abba az alantasabb elembe fog sülyedni, a mely éppen körülveszi.*

Ez minden sülyedésnek — mondhatom — törvénye, akár az egyes emberről, akár az egész nemzetről vagy azoknak részéről van szó; jellege főképen *értelmi és erkölcsi.*

* Ezt Kossuth második levelében conqedálja is,

S hogy ez így van, ennek kényszerítő bizonyítékait sehol sem lehet világosabban látni, mint épen Magyarországon, beleértve az erdélyi részeket is. Ám lásuk csak.

Tény az, hogy a magyar, a nemzeti élet lüktetéséből kikerülve, eltótosodik, eloláhosodik; de sohasem németesedik el. Ez az egyik sorozat.

Tény az, hogy a% erdélyi szász, kikerülve a szász nemzetiségi élet sodrából, eloláhosodik; de az oláh sohasem szászosodik, éppen úgy, mint nem magyarosodik. Ez a második sorozat.

Tény az, hogy ott, a hol a magyar nemzeti élet és művelődés erősen lüktet, a német könnyen magyarosodik, a tót meglehetősen, az oláh szerfölött nehezen.

Úgy hiszem, hogy a megfejtés épen olyan egyszerű, mint természetes: *a sülyedés t. i. csak a kulturális tekintetben alantosabb elemek felé történhet, fölfelé soha.*

Azt pedig belátja mindenki, hogy a németség mindenütt és mindenben bizonyos fejlettséget tüntet föl; akár szokását, családi életét, foglalkozásainak módját, községi életét, intézményeit veszszük is, az aránylagos fejlettséget el kell ismernünk; el tehát azt is, hogy a többi elem, a jobb esetben vagy egyenlő rangú vele s ekkor megáll mellette; a rosszabb — fájdalom — gyakoribb esetben, alantasabb nálánál s ekkor nem sülyedhet közéje, t. i. fölfelé, hanem csak más, alantasabb elembe.

Ez az oka annak, hogy a magyar, ha sülyed, *sohasem németesedik*, hanem oláhosodik vagy tótosodik; ez az

oka annak is, hogy a szász oláhosodik, s ha tótság közé esnék, tótosodnék is;* a magyarral ellenben verseng.

Lássuk az elemek magyarosodásának sorozatait. Tételem az, hogy az erős magyar nemzeti életnek attractiv ereje van; konkrét esetekre alkalmazva: Kolozsvár teljesen assimilálta a keblébe telepedett szász-ságot; Szeged teljesen assimilálta az odatelepedett németséget és ráczságot; Szolnok, egy valóságos nemzetiségi conglomeratumból, egynemű magyarságot teremtett; az u. n. Bácskában, a még ma is létező nemzetiségi conglomeratum hullámszásának határozott jellege van, t. i. az erős magyar oázisokba telepedő svábság megmagyarosodik, a tót telepek nem lesznek délszlávokká, hanem magyarosodnak; ellenben a *s[^]erb* eredetű délszláv elem hátrál a Szerémségbe; arról nem is szólok, hogy Budapesten, Kassán, a Szepességben mi és miért történik.

Már most lássuk az okok okát.

A hol erős magyar nemzeti élet lüktet, ott a magyar ethikai alap legalább is oly értékű, mint a legfejlettebb nemzetiségé; de ezentúl még egy óriási előnye van, a melylyel egy nemzetiség sem bír, t. i. *van fényes, egységes, önálló történelmi múltja, a melyre ráhelyezkedni, fölemelő ér[^]et*; és ebben ellenállhatatlan vonzóerő rejlik.

Ez a tény megfejtí azt is, hogy az eredetileg idegen származású, megmagyarosodott elemeknél a «magyar természet» sokkal tüzesebben nyilatkozik, mint az

* A mint ez kis mértékben a Szepességben történik is.

törzsökös elemnél magánál, mert emennél természetes, amannál tudatos.

És a midőn kimondottam a «*történelmi múltat*», annak értékét, kimondottam vele egész okoskodásom sarokkövét is; mert tiszta és világos, hogy az emberiség általános elvegyülésében, mely mindinkább elenyészted a faji tyrust (race), a társadalmi egyesítő nem az, a mi az emberben — hogy úgy mondjam — zoológiái, hanem az, a mi értelmi, első sorban ami *történelmi öntudat*.

Ha az angol büszkén vallja magát angolnak, a francia francziának, a magyar magyarnak, újabban a német németnek, úgy e büszkeség gyökere nem élet-tani, nem boncz-tani, nem embertani alapon, hanem a történelmi tudatban gyökerezik, a melynek az állat koordinálva van.

A mi azt illeti, a mit «zoológiáinak» mondtam, van annak is a maga része; de ez a társadalmi, jelesen nemzeti alakulásokra nézve, másodrendű, mert egyénről egyénre véve sem egyenlő.

Ha az angol nemzet jellege a cselekvésben és gondolkozásban való józanság, higgadtság, úgy ez általában áll; de részletesen véve egyénről egyénre nem egyenlő; a történelmi tudat ellenben egynemű, azért egyesítő, s ez minden esetben talál, bármely nemzetet vegyük is, bármily vegyes elemekből alakult legyen is.

Ez a történelmi tudat társadalmi tekintetben a Quetelet körének középpontja, melynek kényszerítő hatása alatt a részecskék, szabatos vonalban sorakoznak,

megmaradván nekik a vonalon belül a csoportosulásra szűkséges szabadság.

A fölállított összes tételek fölött pedig egy nagy igazság uralkodik, mely a társadalom fejlődéséből bontakozott ki, s ez az, hogy a haladva fejlődő társadalom embere, minden fokon, első sorban a *nevelés* — a *tudatos, rendszeres nevelés eredménye*.

Kossuth fölségesen festi s példának állítja föl a lengyelséget, mely a legiszonyosabb ostromok közepette lengyelnek marad s nevezi ezt a «faji önérzet» épségének; én a történelmi tudatból magyarázom, mert a «faji» a lengyelt a szlávokhoz csatolná, holott a történelmi minden rokonszenvét például a magyar felé fordítja; a «miért?» világos mindazok előtt, a kik a két nemzet történelmét ismerik.

Kossuth abból indul ki, hogy az eloláhosodó magyarságnál veszendőben van a «faji önérzet», én viszont állítom, hogy veszendőben van a történelmi tudat, azért, mert kiesett *a nemzeti élet lüktetésének fejlesztő sodrából*;^{*} a családi tűzhely mellől elköltözött az a

* A magyarság pusztulásának igazi okát és módját világosítsa meg a következő történelmi példa. Gyulafehérvár és Nagy-Enyed között fekszik Tövis mezőváros. 1464-ben Mátyás király szabad kir. várossá tette. Lakosai magyarok voltak mindnyájan. *Magyarokká váltak* a Báthori Zsigmond által idetelepített szerbek is. De Básta 1603-ban a várost *templomaival együtt feldúlta*, s lakosai közül mindazokat, kik idejében el nem menekülhettek, *halomra gyilkoltatta*. Tövis magyar lakossága így nagyon megfogyatkozván, Apafii Mihály 1665-ben szerbeket és rácokat telepített ide. Azonban a *kevés számú magyarság* ekkor

történelmi tradíció, az a rege, legenda, a mely az anya leikéből árad, átjárja az ifjú sarjadék egész valóját, s nemzeti önérzetet fejt ki benne, a melyet azonban ápolni kell.

Ám a lengyel tömören együtt van, minden rámért csapás csak arra való, hogy a történelmi tudat följjá-

már a nemzeti kormány daczára sem tudta magyarrá tenni az új települőket s ezek a magyarhoz idegen s ellenséges elembe: az oláhba olvadtak be; ma a legdühösebb daco-románok, régi anyanyelvüket elfeledték, az 1848 előtt kivétel nélkül beszélt magyar nyelvet nem használják; magukkal ragadták a tövisi tósgyökeres magyar családok egy részét is, úgy, hogy — fájdalom! — ma Tövis városának csak oláhlul beszélő és oláhlul öltözködő lakosai között *Rdcz, Tövisi, Becskereki, Tömösi, Csiki, Lukács* nevű családokat kell találnunk; e családtagok alakja, arcza, jelleme első tekintetre elárulja a magyar eredetet, de ők ismét, fájdalom, már rég elveszték e származás nemes önérzetét, *Sőt még emlékezetét is*. Érdekes azonban megjegyezni, hogy mindezek daczára Tövisnek most is van magyar lakossága, mely részben *maradványa az eloldhosoddtól mentesült őslakóknak*. Tövistől alig negyedóra távolságra fekszik a Tövis patak mellett *Diód*. Hajdan erőd volt. Mátyás király idejében a Pongrácz, később a Somi és Balassa család tagjai bírták. 1731-ben itt találjuk a *Miksa, Zeyk, Cserndtoni, Sdrpatak, Darvay, Biró, Vas, Czirjék, Pallos* nevű nemes családokat, mint főbirtokosokat és egy kizárólag magyarok által lakott tekintélyes és virágzó községet. Fájdalom, ma Diódnak egykori magyar népe szintén eloláhosodott, csakis lakóainak természetes alakja, magyar arczjellege, s a görög keleti vallású és oláh nyelvű *Homonnay, Török, Balogh, Mikes, Pap* stb. családnevek bizonyítják, hogy itt hajdan szebb élet folyt, s hogy a magyar vér lüktetése a harcok során s a körülözönlő tömeg következtében itt is idegen erekbe ömlesztetett át. Diódon felül, attól rövid negyedóra távolságra fekszik *Fel-Gyógy*, ma kizárólag oláhok, régen katolikusok, tehát magyarok által lakott falu. A régi magyar népességet szintén Básta pusztította ki, mert

dúljon benne, ellenállásra edzze; de az erdélyi szét-szórt magyarság!?!¹ -----

Nem ezek ezreiről, a tömörség értelmében, van itt _szó, hanem a magyar oázisokról, a melyek elestek mindentől, a mi a történelmi tudatot ébren tartsa.

Azért állítottam előtérbe a nevelést, kárhoztattam a rendszert, azért mutattam reá a tötöri elhagyott «magyar templomra»,² s arra, a melyben ruhát szárítanak,⁵ a tanító azon torzképére, mely «hivatalokat» visel s hivatást nem teljesít,⁴ s azért állítom ide a székelty,

ez helyén maradt, s elszántan védte magát utolsó lehelletéig, *míg az oláhok — mint mindig — a hegyekre menekültek; a vész elvonultával aztán lejöttek oáúíkból s elfoglalták a hősies védelemben elhullott magyaroknak gazdátlanná vált birtokait.* Ez egy példa adja meg a kulcsot ahoz, hogy miként vergődött ezen és oly számos, egykoron kizárólag magyarok által lakott vidéken az oláhság túlsúlyra. (Br. Orbán Balázs. Századok. 1886. evf. 313., 321. és 326. l.)

¹ Alsó-Fehérmegyében 7 emberre esik 1 magyar, Nagy-Küküllőmegyében 10-re, Hunyadmegyében 20-ra; Beszterce-Naszódmegyében minden 25-ik ember magyar, Fogarasmegyében minden 35-ik, Szebenmegyében pedig csak minden 45-ik. *És minő eloszlás!* Az egész Beszterce Naszódmegyében csak 3658 magyar van, Szebenmegyében 3091, Fogarasm egyé ben pedig 2760, vagyis *egyedül Fogaras városa magyar!*

² Tötör fáluban látogatásom idejében tért át az utolsó hat magyar család az oláh hitre; a lányok katrinczát, a legények bocskort kötöttek; a kis református templom, derekában kettérepedve gazdátlanul maradt l

³ Magyar-Fráta papját akkoron, a mikor azon a tájon kutattam, avval vádolták, hogy istentiszteletet nem tart, felesége pedig ruhát szárít a templomban.

⁴ Ismertem azt a «tanítót», ki az uraságnál csizmatisztító, cséplőfelügyelő stb. volt; de sohasem tanított.

melyet nem tört meg semmi, mert tömören együtt lakik s a történelmi tudat ritka erővel lüktet benne.

A mi «faji», arra már reámutattam az angol példájával. Az eloláhosodott magyar soha sem lesz specificus oláh: nem vetkőzik ki a vendégszeretetből, szenvedélyei másképp fognak nyilatkozni, ez bizonyos; a történelmi tudatról van szó legelső sorban, mely elveszett *ama nagy átalakulás során*,* a melyen Erdély egész társadalma átesett.

Erdély olygarchicus természetű elemei, a múltban nemzeti szempontból is vezető, főntartó elemek voltak; ezek a feudális intézmények elestével anyagilag sülyedtek, az unió során elvesztették társadalmi, döntő befolyásukat saláhanyatlásukban még más bajt is «neveltek».

* A XVI. és XVII. században, a XVIII-iknak elején a törökök ellen vívott nagy háborúban; Bocskay, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György és II. Rákóczi Ferencz fölkelései alkalmával, a *vallásért és szabadságért* folytatott véres küzdelmekben mindig a magyarság vére omlott, mindig a magyarok száma apadott, mert *csak a magyarok forgatták a kardot*. A XVIII-ik században megszorodhatott volna a magyar nép Erdélyben» de a *súlyos adók* elszegényítették, a *kormány* ki akarta vetkőztetni az iskolákat magyar jellegűből; az *idegen nemzetiségeket* különös kegyekben részesítette; a magyar nem kormányozhatta önmagát úgy, mint a megelőző században, s e miatt lassankint szűnni kezdett a közügyek iránt való érdeklődés, enyészni kezdett a történelmi tudat. E században folytai! le a Hora-féle oláh lázadás gyilkolásai. Az 1848-iki pusztulásról, a magyarok tömeges lemészárlásáról nem is szólunk, sem az azután következtetett időkről, midőn a száz és száz és román elem a bécsi kegyesszello alatt lett elhatalmasítva. Ekkor alapított Schmerling és Bach proponálása alatt a román culturegylet, a ma is szívósan működő «Associatiunea».

Úgy, a mint szegényedtek, szűkebbre fogták az udvartartást, ellátták magukat kisebb igényű cseléddel, az oláhval, melyre sok reáragadt akként, hogy az öreg béres fia komornyik lett, ennek fia iskolába került s ma «román irredentista».

A magyar elkallódott, mert a régi történelmi vezető elem helyébe nem lépett más, korszerű. *Elhunyt átlóit egyház az iskola* ezekkel a történelmi tudat forrása, dajkája s ezek során kihalt a családi tűzhely tradíciója, regéje, mindene — ez az elnemzetlenedés útja!

A történelmi tudat csökkenésével, csökken természetesen a válogatósság is; és itt lép előtérbe az a hatalmas tényező, melyet Kossuth láttatlanban is oly pontosan meghatározott: *a nő, anya*.

Nem rontom Kossuth szavát avval, hogy idézném; olvassa el ki-ki, mert úgy tudom, hogy ezt soha, senki sem fejezte ki igazság szerint oly meggyőzően, kifejezés szerint oly ragyogóan, mint ő, ki e leveleket igazán szíve vérével írta, mert retteg nemzete pusztulásától.

Ide legelső sorban oly intézmények kellene, melyek az elkallódó elemnek értelmi vezetést, benne jegeczedési pontokat adnak; ez az első lépés a fölébresztésre s egyszersmind a föltételek föltételére: *a föld megtartására*, mely az elkallódó elem sülyedésével idegen kézre származik át.

És még egy keserű igazság, melyet végre valahára határozottan, leplezgetés nélkül ki kell mondani, s ez

* Hivatkozunk a megelőző két történelmi jegyzetre.

az, hogy az *anyaország társadalma az erdélyi részt mindig csekélybe vette*; soha sem látta — mint *Kossuth* — a jobb kezet benne, inkább az ötödik kereket; pártpolitikai szempontból pedig a kényelmes eszközt, bizonyos számarányok megteremtésére.

Ennek a jövőben nem szabad így lenni, s így értetem, a midőn *Kossuth*nak azt írtam, hogy az az ügy nem lehet egyleti ügy, mert valójában *a nemzet ügye*.

És most következzenek *Kossuth* levelei, a melyekre nézve a következő észrevételeim vannak.

Kossuth 1877. évi május 30-án kelt levelében fölhatalmazott arra, hogy az e tárgyban hozzám intézett leveleiből annyit, a mennyit jónak látok, s akkor, a midőn az időt elérkezettnek vélem, közrebocsáthatok.

Az idő elérkezett.

Bevezetésemet tetemesen módosítottam, s csak azt hagytam meg benne, a mit szorosán a konkrét helyzetre tartozónak véltem.

A levelekből kihagytam a nem erre az ügyre vonatkozó utóiratokat, némely reflexiót, mely csak akkor volt helyén, a midőn a dévai mozgalom folyt s néhány passust, a mely a levelek intim jellegéből folyik; de már eredetileg sem volt szánva a nagy közönség elé. Meggyőződésem azonban az, hogy az utóbbi sorozatba tartozó kihagyásoknak is megjön az idejük.

I.

Collegno al Baraccone, 1877. márczius 22.

Tisztelt Uram!

Nagyrabecsült Barátom!

Figyelemmel olvastam, s meg is fontoltam mind az erdélyi mezőség eloláhosodásáról irt czikkét, mind becses levelét, melylyel amannak kefelevonatát kísérte. Olvastam a következő szóváltást is.

S tudja-e Ön, mi sejtelmet keltettek föl bennem a mondhatlanúl szomorú revelatiók?

Azt, hogy Erdélyt nemzeti tekintetben a legkomolyabb veszély fenyegeti.

És miért? Azért, mert Kolozsvárt s a székelyeket kivéve, mintha az erdélyi magyar népnél a *faji önérzet* veszendőben volna!

Ön azon discernens éleslátással, mely kutatásainál mindig kitűnik, bonczolja levelében az okokat, melyek e veszendőséget előidéztek.

Én bizonyosan nem vagyok az, a ki csak egy hajszálnyt is le akarnék faragni azon bűnrovásról, melyet

Őn a «rendszert terhére ír. Sőt agyam szédeleg s egész valóm felháborodik, a mint magamnak e rendszerről *minden irányban* számot adok.

Hanem mégis azt mondom: az a rendszer igen is nagyon elmérgesítette az elnemzetlenedés nyavalyáját, de csak azért mérgesíthette el ennyire, mert az erdélyi magyarság *természetében* nem találkozott *reactióval* a méreg hatása ellen.

Nincs az az erőszak, nincs az a combinált ármány, nincs az a környezet a világon, mely a nép ezernyi ezreit nemzetiségéből ki bírja vetkőztetni* ha a nép faji önérzetnek, nem mondom magasabb öntudatával, hanem csak állati ösztönével is bír.

A nép ezreiről szólok. Magában Hunyadmegyében 15 ezerre teszik az eloláhosodottak számát. Mert a hol a szám kicsiny, úgy hogy a más nyelvű néppel «keresztelés» kikerülhetlen, az egészen más; de amióta a népvándorlás leülepedésével, a nyugati római birodalom szerte bomlott romjai fölött keletkezett új nemzeti alakulások túl estek a forrás processusán, tudtomra nincs arra példa, hogy valahol a nép ezernyi ezrei, akár a környezet befolyása miatt, akár mostoha kormányzat, elhanyagoltatás vagy akár nyomás miatt is nemzetiségökből kivetkőztek volna.

Sok adatot idézhetnék ez állításom igazolására, de elég (mert minden tekintetben appositus adat) a moldvai s bukovinai magyar falvakra hivatkozni. Ezek *nemzetiségi tekintetben* még ellenségesebb «rendszer» alatt élnek s nem egy nemzedék rövid időszakán át, sokkal

inkább magukra vannak hagyatva támasztalanul és körül özönölve az oláhság által és elszigetelve a magyar világgal való érintkezéstől; természetesen tudnak is oláhus, azt gondolom mind, de azért nem oláhosodtak el, nem felejtették el saját nyelvüket, nem vetkőztek ki nemzetiségükből, magyarok maradtak, mert meg volt bennök a faji önérték ösztöne, ez föltartotta nemzetiségüket minden ellenséges viszonyok daczára, mert föltartotta nyelvüket a *családi életben*, a *há%oi tűzhely* körül, mely a nemzetiség vára, szentélye.

Ezért Írtam én azt, Szathmáry és György uraknak válaszolva, hogy az erdélyi magyarság eloláhusodása oly tünemény, mely zavarba hozza fogalmaimat a népélet pszichológiája s fajunk nemzeti jelleme felől.

Őn megütközött e felett és azt mondja nekem: a bajnak nem a nép az oka; a nép áldozatul esik annak a kérlelhetlen természeti törvénynek, miszerint e legszebb pávagalamb is Columba liviává lesz, ha elhanyagoltaik.

Mínthogy Darwinra hivatkozik Ön, megjegyzem, hogy azon naturalistáknak, a kik állítják, hogy «our domestic varieties, when nun wild revers in character to their original Stock», Darwin azt mondja: *there would be great difficulty in proving this*. Én ezt nem mondom. Még kevésbé mondom azt, a mit II. Károlynak mondott egy udvaroncza, midőn Károly azt a kérdést vetette föl környezetének: mi az oka, hogy a döglött hal nehezebb, mint az eleven? A dolgot ki így, ki amúgy magyarázta, mig végre egy udvaronc

azt mondd: «May it please Your Majesty. I doubt the fact» és Károly azt felelte: «So do I my good mán». Én ezt nem mondom, mert magam is tapasztaltam mind állatoknál, mind növényeknél a visszadurvulást, csakhogy minden gond, minden észszerű cultura daczára tapasztaltam. Kertemben bizonyosan nem elhanyagolás következtében durvult vissza egy *Pinus clabriliana* közönséges *Pinus abiessé*, s egy *Lonicera quercifolia*, *L. flexuosává*, még pedig nem is nemzedékekben, hanem maga a törzsnövény. Hát biz én nem veszem tagadásba a *Columba livia* törvényét, hanem csak azt mondom, hogy nem tartom azt alkalmazhatónak a főnforgó esetre, mert ha az elhanyagolt páva-galamb *Columba liviává* lesz, ezzel csak azon elvnek hódol, melyet Darwin ekkint fejez ki: **reversion to ancestral characters*». Hát én ezt tökéletesen föl bírnám fogni, ha a hunyadmegyei s mezőségi magyarság ezrei az elhanyagoltatás folytán revertáltak volna a mongol typus azon ősi jellegeihez, melyekkel elődeink bírtak, midőn Közép-Ázsia sivatagjain nyargalózva, a nyereg alá tették a húst «sülni»: de azt semmi elhanyagoltatdsból nem tudom kimagyarázni, hogy a magyarság nem egy izolált csoportocskája, hanem annyi ezrei oláhhá «revertáljanak», mert ez csakugyan nem *columba liviai* «ancestral character» a magyar pávagalambnak.

A miket Ön felhoz, mindaz súlyosította a bajt, de nem kútforrása a bajnak. A kútforrás az, hogy az a magyarság ott nem bir faji önérzettel.

Ez nagyon szomorító nézpon, mert a bajnak csaknem orvosolhatlan jelleget ad; de ha még lehetséges az orvoslás (mindenesetre legfőbb ideje, hogy hozzá lásson nemzetünk), első lépés a helyes diagnosis, mert ha ez el lesz tévesztve, az orvoslás is el lesz.

Én vádolom a rendszert «kérelhetlenül»; tüzes vassal szeretném homlokára sütni a bűn bélyegét minden egyesnek, a kinek e rendszer átkának szétszórásában akár «committendo», akár «omittendo» része van, de a nép saját bűnét sem szépítgetem, mert a «segíts magadon és Isten is megsegít» elvnek vagyok embere, és a mondó vagyok, hogy sokkal több kilátás nyílne a sikerre, ha oda iparkodnék hatni, a kinek ott helyben módjában van, hogy szállja meg annak a népnek arcát a szégyenlés pírja saját bűne felett, s pislogjon föl lelke hamujában a nemzeti önérzet szikrája; mintha őt, a minden faji önérzetből kivetkőzöttet, mint egy sajnálkozásra méltó szegény ártatlant czirógtatjuk, ki saját bűne nélkül csakis a bűnös rendszernek esett áldozatul, kinek tehát joga van összetett kézzel várni a repülő sült galambot.

Ön Uram Barátom! egy rettenetes tényt idéz. Említ oly falut, hol a magyarság 1848-ban még 130 füstöt tett, s ez 29 év, tehát jóformán egy nemzedék ideje alatt leszállóit 1 o füstre.

Ugyan kérem, hát van-e oly átkozott rendszer a föld kerekiségén, mely *ily rövid idő alatt* ily rettenetes metamorphosist képes lehessen véghez vinni, ha a népben a faji önérzetnek csak egy parányi szikrája is pislog?

Lehetetlen az.

Hiszen ha az «iskola» magában praeservatíva lehetne az elnemzetlenedés epidémiája ellen, (*mit én nem hiszek* — erről majd alább), hát 130 füst nem elég arra, hogy egy magyar népiskolája, egy magyar papja, vagy egy magyar mestere legyen? bár szegény, mint szegény az oláh pap, az oláh mester, de magyar. Ha nem volt, azért nem volt, mert nem volt a népben a faji önérzet.

Hanem nem ezen eszmerendben van annak a borzasztó metamorphosisnak a kulcsa. Iskola nemléte, pap, ki a templomot magtárnak használja (alkalmasint, mert nem volt kinek papoljon), hét hivatalú «mester» (ki nem tanít, mert nincs, a ki taníttatni kívánjon), ilyen szörnyátalakulást *egy nemzedék idején* elő nem idézhet. Megmondom én látatlanba, hogy mi idézte azt elé. Az, hogy a 130 füst közül 120 gazdájának örököse oláh leányt vett nőül. S az oláh nő természetesen oláhhá tette 120 háznál a családi életet; oláhhul dalolta álomba gyermekét; oláh szóval kísérte anyai csókjait, s oláh szóval csalta ki a gyermek ajkáról az első hangrebegést — s az oláh anya gyermekéből természetesen oláh ember lett. A házi tűzhely s nem az iskola a nemzetiség szentegyháza, s a nő, az anya, annak papnéja, kinek keze alatt a nemzetiség Vestatüze ki nem alhatik. Ennek erejével nem birkózhatik meg az iskola, s a hol (helyben maradó népnél) az iskola nyelve a házi tűzhely nyelvével ellentétbe jó, ott okvetlenül az iskola húzza a rövidebbet. Vett volna az

a 130 füst-örökös oláh helyet 130 magyar leányt nőül és a bűnös rendszer minden átka s minden elhanyagoltatás daczára most is 130 magyar család lagná azt a szerencsétlen helységet. Ám tegyen próbát annak a helységnek volt földesura. Tegyen ki nászajándékul öt tehenet öt olyan eloláhosodott gazdafíú számára, a ki magyar leányt vészén nőül, s meglátja, hogy a felmaradt 10 magyar füstből 15 lesz;* és lesz a hét hivatalú magyar mesternek kit tanítania; vagy lehet egy magyar kisedóvodának objectuma, hol aztán a magyar vezetés mellett a 15 magyar füst gyermekeivel játszva, a többi is hall s tanul magyar szót, mit azonban később természetesen elfelejt, ha a családi s társadalmi viszonyok emlékezetét fel nem tartják (épen mint én tökéletesen elfelejtettem a tót szót, mely iskolás gyermek koromban Eperjesen rám ragadt).

De akár miként legyenek is ezek, a baj meg van, s a kérdés az, minő eljárás biztathat siker kilátásával?

Arról meg vagyok győződve, hogy azon út, melyen Szathmáry úrék s a dévai segélyegylet elindultak, az eloláhosodás veszélyében levő magyarságot nem fogja megmenteni, még kevésbbé fogja a már eloláhosodott községeket visszamagyarosítani.

Ennek a mozgalomnak meg van az a haszna

* Gróf Kuun Kocsárd, az E. M. K. E. tiszteletbeli elnöke, évek óta gazdagon gyakorolta Hunyadmegyében a mentés e módját. Adott a magyar leánynyal 50 irtot a legénynek. És az eredmény? A «Hunyad» kijelentése-szerint újabban nem akad legény, ki igénybe akarná venni a pénzt. Elveszi az oláh leányt.

s érdeme, hogy elköltötte a közérdeklődést az ügy iránt.

Hanem az előttem bizonyos, hogy a dévai egyesület által célba vett egyes segélyezések* társadalmi eredményre nem vezethetnek. A magyarul tanítandó egyes ifjak később vagy másutt telepednek le s ez esetben az eloláhosodott községek visszamagyarosításánál számba nem jöhetnek; vagy hazamennek, s ez esetben ők is elfelejtik az iskolában tanult nyelvet, s beszélni fogják családjuk, községük nyelvét .....

A mi már az Ön saját nézpontját illeti, Ön, úgy látom, a szervezett népnevelést tartja az egyedüli gyógyyszernek.

No hiszen a ki akármilyen incidensből népnevelést említ, olyasmint említ, a mire én mindig ájtatos ament mondok.

Hanem mert in spécie nemzetiség föltartásáról s részben az elveszett nemzetiségi tér visszaszerzéséről van kérdés, én megvallom, nem hiszem, hogy *e%t a czélt* egyedül az iskola útján elérni lehessen.

Akármilyen terv állapíttassék is meg e cél elérésére, hogy abból a szervezett népnevelés ki nem hagyható, az magából értetik. Megírtam ezt Szathmáry és György uraknak is és meg azt is, hogy mert nyelvet a gyermek legkönnyebben játszva tanul, én (a mint Ön is, a

* Az E. M. K. E. munkaprogrammja határozottan kimondja, hogy egyesek segélyben nem részesíttetnek; az erő az egyházak, iskolák, a kulturális és közgazdasági intézmények támogatására összpontosíttatik.

mint közzétett replicájából látom) a kisedővodákra különös fontosságot helyeznék, ha azt nem gyanítanám, hogy azok a hunyadmegyei elfajzottak, miként nyelvben, úgy szokásaikban is oláhokká lettek, tehát nem falvakba tömörülten,* hanem telkeiken szétszórva laknak.

Hanem midőn nyelv és nemzetiség dolgában *egyedüli* praeservativumnak vagy éppen curativumnak a népnevelés ajánlatik, én azt kérdem, hiszi-e Ön, hogy az a gyermek, a ki *csak* az iskolában tanul magyarul, magyarrá lesz, s magyar marad egész életén át, ha a mint az iskolából kilép, a családi életben, a házi tűzhely körül s később mindennapi foglalkozásai s társas érintkezései közben csak oláh szót hall, s maga is oláhuul kénytelen apjához, anyjához szólani, a mint azt már megszokta, a mióta beszélni tud?

Hiszi Ön ezt? Én nem hiszem. Pusztán iskolázta-tás által nyelv nem válhatik az élet nyelvévé.**

Ne csináljunk magunknak illúziókat. Az iskola értelmet fejt, culturát ad. De a genus «homo» különböző specieseinek ama *mysteriosus* vonása, melyet nemzetiségnek nevezünk, végre is nagyon független attól, a mit a már beszélő embernél culturának nevezünk. Emlékezzék Ön, hogy a magyar faj úgynevezett

* Falvakba tömörülten laknak mindenütt, mind a 16 erdély-részi megyében.

** Az E. M. K. E. oda törekszik, hogy a kisedővóból kijött gyermeket magyar iskola vegye át; azután magyar egyház a férfiút.

legcultusabb osztályai mi készséggel tanultak ki a magyar nyelvből, s vetkőztek ki nemzetiségükből, s mi nehezen tanulnak bele vissza. Kinek köszönhetjük, hogy nyelvünket, nemzetiségünket el nem sodorta az elnemzetlenedés áramlata? Vég analysisben bizony a népnek, mely nevelés dolgában ugyancsak soványul volt ellátva. Ha annál nem marad élve a magyar nyelv, miután a palotákban kihalt, biz az akadémiának aligha volt volna mit művelnie.

Ha a farkavesztett katarrhinaek (Lipocercák) azon ivadéka, mely magát embernek nevezi, kivételt igényelhetne a maga számára azon isteni világrendszer törvényei alól, a ki Harvey mondása szerint nem speciális akarattal, hanem általános törvényekkel cselekszik, azt mondanám, gonosz egy törvény az: hogy *faji, nemzetiségi tekintetben* a civilisatio nem bír asszimiláló erővel,* szemben a civilisálatlan fajokkal. A hol találkoznak, amaz ha tömegben nyomul előre, kiirtja ezeket, épen mert nem bírja asszimilálni. (Példa: a maorik Ausztráliában, az indusok Észak-Amerikában.) No mi kiirtani az oláhokat Erdélyben nem is akarjuk, de nem is bírnók — nagyon sokan vannak; hanem az bizonyos, hogy ellenünkben az ő nemzetiségüknek nem «culturájuk felsőbbisége» ad erőt a magyarság

* Az E. M. K. E. nyíltan és őszintén vallja és követi, hogy nem akar sem románokat, sem szászokat asszimilálni, hanem a vesző és erősödő magyarban épen a faji önérzetet akarja eleven contactus, gazdasági és culturális erőfejtés által föltámasztani és diadalra juttatni.

olvasztására (hiszen oly alant állanak a culturában, hogy még papjaik sem mind tudnak írást olvasni). Ott van az Ön által is idézett Kolozs-Monostor. Tán az oláh népnevelés tartotta föl azt a törhetlen ragaszkodást nyelvéhez, nemzetiségéhez, hogy egy árva magyar szót sem sajátított el Kolozsvártól, bár vele úgyszólván összefügg: feltartotta az oláh nő, az oláh anya, az oláh családi élet, az oláh tűzhely.

Az bizonyos, hogy cultura nélkül fajunk számára nincs jövő. De műveletlenség «*nemzetiséget*» nem öl meg. *Nemzetet* igen, de *nemzetiséget* nem.

Tehát mert fajunk mint *nemzet* csak a cultura segítségével ígérhet magának jövőt, én azt mondom, fordítsunk minden kitelhető erélyt a magyar faj magyar nevelésére, magyar culturájára.* Bizony vegye fontolóra a több mint két millió lelket számító magyar kálvinista felekezet,** miszerint a «magyar vallást», mely a magyar nemzetiségnek oly hatalmas támasza lehetne, az erdélyi mezőségen veszni ne hagyja! Hogy ott az «oláh vallásnak» áldozatul ne essék! Nem ily lélek lakott amaz ősökben, kik a reformatiónak erős várat építettek hazánkban; s ki tudták vívni a bécsi és

* Az E. M. K. E. alapszabályszerű czélja épen ez: 2. §. Az egyesület czélja működési körében a hazavágnak fejlesztése *nemzeti irányú* művelődés által

** Az E. M. K. E. ügy alapszabályai, mint munkaprogramja értelmében első és legfőbb feladatának tekinti a magyar (róm. kath., ev. ref., unitárius és ág. hitv.) *egyházak* segítését. E végből mindig kikéri az illető egyházfő ajánlását. Az iskolákat illetőleg is a felekezeteket erősíti.

lincai kötések. Mondom, fordítsunk minden kitelhető erélyt a népnevelésre; de azt ne gondoljuk, hogy ezen egy eszközzel visszamagyarosíthatjuk az eloláhosodott atyafiakat. Magyar gyűlpontokat kell e végre teremteni/ melyek társadalmilag akként hassanak az iskola művére, mint eső s napfény hat az elvetett magra. A családi tűzhelyre, a társadalmi érintkezésre kell gondolni, az anyagi érdekeket kell kapcsolatba hozni a nemzetiségi érdekekkel,** s az életet koordinálni az iskolával. Hogy ez mi úton eszközölhető? erre nézve helyről-helyre a körülményektől kell tanácsot kérni. Elméletet generalisálni e dologban nézetem szerint nem lehet.

Őn azt mondja: ez nem lehet egyleti ügy; ez a nemzet ügye. Igen, de a nemzetnek ezt a maga ügyét *gyakorlatilag csak egyleti úton lehet fölkarolnia*; mert miután István királylyal elműveltették az idegen pa-

* Az E. M. K. E. szervezett megyei és városi választmányaival, vidéki köreivel és fiókaival épen ily gyűlpontokat teremt. Van már minden megyében megyei választmánya; ezek alatt számos kör és fiók működik; a városok önálló hatáskörrel. Az országrész ez áthálózása több, mint 50 elnökséget foglal magába. Minden megye és város az általános munkaprogrammal egybehangzó saját részletes munkaprogrammot készít s gyűjtése 25%-át területén használja föl.

** Az E. M. K. E. alapszabályainak III. 3. §-a így szól: •Az egyesület eszközei: *B) Közvagyonosodások*. Központi és vidéki pénzüzetek és közgazdasági (iparfejlesztő, fogyasztó s ilyennemű) egyesületek alakítása.» Az egyesület hatása alatt keletkező *erdélyi földhitelintézetre* elég már is e tekintetben hivatkozunk.

pok azt, hogy országlati maximává tétették le vele azt a politikai lehetetlenséget, hogy *egy nyelvű ország erőltet ország*; és keresztül vitték, hogy az állam nyelvéné *nem a nemzeti, hanem a latin nyelv* avattasék fel, őseink századokon át elhanyagolták nemzeti-ségi érdekeinket, midőn azokat általánosítani könnyű volt volna, a nélkül, hogy csak resensussal is találkoznék; e mulasztást *most már* helyre hozni lehetetlen. Arra már gondolni sem lehet, gondolni sem ' kell, hogy a nemzet akár kormányhatalommal, akár törvénynyel álljon közbe az oláh pap mérges csókja s azon magyarok közé, kik attól a méregtől még csak annyira sem szabadkoznak, mint az ökör a nem mérges békarokkától. A nemzet csak társadalmilag karolhatja fel ezt az ügyet; tehát egyletiieg.

De miszerint felkarolhassa, concrét alakban kell a dolgot elibe terjeszteni. Erre, azt gondolom, némi oly előzetes munka szükséges, melyet csak néhány ügybarát buzgalma teljesíthet. Meghatározni az actio terét, kijelölni, hogy mely helységek vétetnek fel objectumul, ezeknek részletes statisticáját összeállítani nemcsak népesedési, hanem gazdasági, kereseti stb. tekintetben is, tisztába jönni az iránt, hogy mik az elemek, melyekre számítani nem lehet; mik az akadályok, melyeket legyőzni kell, mik a szükségek s mik a helyi viszonyok által indicált segédmodok.* Csak ezen ada-

* Mondottuk főntebb, hogy az E. M. K. E. nem csak általános, de vidékenkint vett részletes működési tervet dolgozott ki. Bizottságok munkáltak az összeállításon. Hivatalosan és

tok alapján lehet tervet készíteni a speciális teendők felől, melyek helyről helyre vagy csoportról csoportra különbözhetnek. Mindez aztán közzé lenne teendő érdekelttség ébresztésére; s végül az érdeklődő közönség egy nagy összefüggésre fölhívandó a terv kivitelének szervezése végett.

Nézetem szerint vagy ily formán kellene eljárni, vagy pedig úgy, hogy valaki darabonként vegye az ügyet kezébe, azt mondva, minden nagy fenékkerítés nélkül: ím itt van például Tötör. Itt ez a baj, ez a desideratum, s ez a teendő, és annak eszközzésére hívja fel a közrészvétet, ha ugyan olyan a speciális helyzet, hogy hazafias áldozatra lehet szükség, s nem inkább anyagi Érdekekre fektetett vállalkozásra,* mit én a legtöbb esetben biztosabbnak is, sikeresebbnek is tartok, annyival inkább, mert egy-egy productiv vállalatnak oly módoni létrehozásából, hogy az a visszamagyarosításra vagy a még fönmaradt magyar elemek megmentésére s fejlesztésére gyúponot képezhessen; azon auxiliaris eszközök (óvodák, tanítás, nevelés, stb.) mind önként következzenek, melyek, a mint a dolog most áll, amúgy

nagán úton adatok szerezettek be. E pillanatban egy szakbizottság dolgozik a teendők *sorrendjének* megállapításán. Ezen övül az irodalmi szakosztály már cleve akként alakított egybe Erdély minden ágú legjelesebb szaktudósaiból, hogy általok *Erdély monographidja* állittassék egybe (díjtalanul) az egyesület éladatának szempontjából. A kérdés a szakosztály részéről már olyamatba indult

* Hivatkozunk az alapszabályok föntebb közölt kivonatára. (Közgazdasági eszközök.)

indefiniált modorban adakozások útján szándékoltalak valósíttatni.

Szóval: jól átgondolt terv szerint kell eljárni/ különben tartok tőle, úgy járunk vele, mint a phylloxera-irtással Pancsován. A pénz ki lesz dobva s a phylloxera megmarad.

Kossuth.

* Hivatkozunk az előbbi lapon tett megjegyzésünkre.

Nem éppen henye kérdés az, hogy hol van tulajdonkép a forrása ennek az eloláhosodási folyamtnak.

Miként egyéni, úgy társadalmi betegségeknel is sok mindenféle körülmények contribuálhatnak a baj súlyosbításához, de minden betegségnek van egy nemző oka; s ha a baj eredetét félre ismerjük, eltévesztjük az orvoslást; ha csak az aggraváns körülmények hatását iparkodunk ellensúlyozni, de a forrást, melyre a baj eredete visszavezethető, figyelmen kívül hagyjuk, nem fogunk boldogulni.

Én abban az eloláhosodásban organicus betegséget látok. Beteg a szíve annak a népnek. Nem magyar vért tart lüktetésében, azaz hogy veszendőben van nála a «faji önézet» (ezalatt természetesen nem leszarmazási purismust értek), s mert a dolgot ekként látom, azon nézetben vagyok, hogy csak úgy lehet a dolgon segí-

teni, ha az eloláhosodott lakosság jobb létére iparkodunk hatni, de oly módon, hogy ez a jobblét a kivetkőzött magyar nemzetiség újból felvételével álljon kapcsolatban, miszerint a visszamagyarított oláh-magyar magát házilag, családirag, társadalmilag, mint magyar, előnyben érezze oláh szomszédjához képest.

Szóval, annak látom szükségét, hogy mindennél, a mi a veszni indult magyar nemzetiség föltartására s az elveszettnek visszaszerzésére megkísértetik, a nép anyagi érdeke használtassék emeltyűnek. *

Én nem hiszem, hogy más úton boldogulni lehessen.

Ön olvasta a «Hunyadi-Album» szerkesztőinek felszólítására adott válaszomat: tehát tudja, hogy a szóban forgó feladatnál mi nagy fontosságot helyezek a magyar típusú népnevelésre. Hanem épen mert erre nagy fontosságot helyezek, elkerülhetlenül szükségesnek látom azt az önérdékkel hozni kapcsolatba, mert akként vagyok meggyőződve, hogy ha' ez nem történik a magyar iskolával, mely a családi étellel ellentétben áll, a rohamosan hanyatló magyar nemzetiséget föltartani, vagy épen

* Idevonatkozólag az E. M. K. E. ismétellen idézett közgazdasági eszközei közül még ide igtatjuk a munkaprogramn: következő pontját: «Az egyesület löldmívelői és kisiparos hitel-szövetkezetek, szerszám- és anyagbeszerzési, tenyészállat-beszerzési, fogyasztó társulatok alakítását kezdeményezi, sőt szerén} mérvben segíyezi is». A közgazdasági szakosztály pedig megbízott, hogy részletes tervet dolgozzon ki, miként lehetne évenkint iparműversenyeket rendezni, ott jutalmakat osztani, kiválóbb készítményeket megvásárláshoz segíteni, s mikén: lehetne iparvédegyeletet szervezni.

az eloláhosodottakat visszamagyarosítani teljes lehetőség. A házi tűzhely okvetlenül paralyzálni fogja az iskolát.

Hanem tisztába kell jönnünk a «faji önértet» értelme felől.

Én azt írtam volt Önnek, hogy sem elhanyagoltás, sem ármány, sem erőszak, sem környezeti befolyás nem képes egy nép «*ezernyi epreit*» nemzetiségükből kivetköztetni, ha az a nép a «faji önértet»-nek csak ösztönével is bír.

Aláhúztam e szavakat: a nép «*ezernyi e^hrei*», mert a helyből nem mozduló, tehát a «tovamozgás» befolyásától ment nép *tömeges* elnemzetlenedése egészen más tekintet alá jó, mint az a nagyon természetes tünevény, hogy egyesek magukat életviszonyaik igényeihez alkalmazzák. Ez normális adoptatio. Amaz teljességgel nem az.

Őn azt felelte nekem, hogy állításom ily határozottságban nehéz egy tétel Önnek; s hivatkozik Ön nézetem ellenében saját maga egyéni példájára; a fajönérzetileg is leghatalmasabb nemzeteknek vegyes elemekből alakulására, az emberiség (Őn szerint) keletről nyugatra tartó áramlatára, mely irtva vegyül s új egységeket alkot, a miben Ön a «létért küzdelem» tovamozgási törvényét látja, melynek képét adja a növény, mely magvat nem éppen az anyagyökér helyére hullatja, s mely törvény alól nagyban és egészben az ember sincs kivéve.

Érdeklél olvastam e fejtegetéseket. Szeretem nézni,

hogy a tények coordinatiója minő causalitási következtésekre vezet az oly analyticus kutatót, a minőben Önben tisztelni szerencsém van. De én azt gondolom, hogy az én állításom csak azért látszott Önnek nehéz egy tételnek, mert én elmulasztottam megmagyarázni, mit értek a «faji önérzet» alatt. Az én hibám, hogy Önnek alkalmat adtam a «faj» szót oly értelemben venni, a minőben azt a természet-históriában használjuk. Én nem ily értelemben vettem azt, hanem olyanban, mint használni szoktuk, midőn például «latin» fajról beszélünk, ámbár tudjuk, hogy a latin fajnak nevezett nemzetek — mondjuk például az olasz nemzet — ereiben annyi sokféle «faj» vére van vegyülve, hogyha azt faj szerint lehetne cseppekre bontani, ugyancsak homoeopathikus adagban találnék föl a latin vért; még tán a spectroscop sem bírná constatirozni jelenlétét, pedig az még a ioo-dik dilutióban is revelál. A nemzetek vegyes elemekből alakultak, de Európában már rég megalakultak s alakulásukra egy-egy praedominans vagy keverékes typus ütötte reá a maga pecsétjét, mely typus minden továbbfejlődési, minden módosulást processuson — mint egy alapfonal végigvonul; e typus szerint mondjuk aztán a nemzetet ilyen vagy amolyan fajnak és beszélünk például angol faji önérzetről, ámbár tudjuk, hogy az angol félben szász, félben normán «besides several other *halfs*», mint nem éppen kifogástalan matematikai szabatosággal a zöld Erin «Paddy»-ja szokta mondani.

Hát én, midőn tova nem mozgó *tömegekre* alkal-

mazva (ezt megint aláhúzom) faji önérzetről szólok, az ősi nyelvhez, ősi nemzeti jelleghez ragaszkodásnak megszokottságát, ösztönszerűségét énem.

No már kérem ez a ragaszkodás megszokottsága, ösztönszerűsége, daczára mindazon természeti törvényeknek, melyekkel Ön e tárgyat analógiái kapcsolatba hozza, s daczára a legellenségesebb viszonyoknak, még pusztán nemzetiségi típusú néptömeget is meg bír óvni az ősi nyelv elfelejtésétől, az ősi jellegből kivetkőzéstől, miként ezt sok mások közt a havasalföldi csángó magyarok példája is igen apposite bizonyítja. Hanem végre is ily esetben ez csak olyan dolog, a mely egyrészt a szívósság, másrészt az assimilatio közti küzdelem mezejére tartozik.

Az erdélyi magyarság eloláhosodása nem ilyen dolog. Ez olyan, mintha azt mondanók, hogy a helyből nem mozduló német népet Németországban, az az olaszt Olasz-, a francziát Francia-, az angolt Angolországban erőszak, ármány, elhanyagolás által, más nyelvű néppel érintkezés folytán, nyelvéből, nemzeti jellegéből *tömegestől* ki lehet vetkőztetni. Lehetetlen ez Uram! lehetetlen! Nincs erre példa a nem *még csak* alakuló, hanem *már megalakult* nemzetek történelmében. Sehol! Soha! Indiától az «UltimaThuléig» sehol, soha!

Tekintsen Ön arra a szerencsétlen «élő szoborra» amott észak felé. Az emberiségnek kínban, keservben oly iszonyatosan gazdag történelmében nincs irtózatosabb lap, mint az, melyre a lengyel nemzet russificatió-

jának törekvése írva van. S ez a martyr nemzet ott áll védtelenül egy lábbal az erőszak kőpadján, a másik lábbal a jellemdepraváló csábítás és vesztegetés siklóján több mint egy század óta. Egyedüli paizsa a kiolthatatlan nemzeti önérzet. De ezen paizsról lepattantak és lepattannak az erőszak s ármány minden nyilai. Ah, mert a lengyel nyelv, lengyel nemzeti typus megőrzésének ösztöne nem pusztán szívósság a lengyelnél saját *hazájában* mint az például a csángó magyaroknál Roumániában. Ott van abban a múlt minden dicsőségének, minden hibáinak, minden szerencsétlenségének, a jelen minden keservének, a jövő minden reményének érzete, mely a lengyel névhez kötve van. Más rugók vannak az érzelmek terén működésben, mint a physikai, mechanismus ama törvényei, melyekre Ön hivatkozik. Ezek öntudatlanul működnek; amott az öntudat emeli ki az embert a chemia s mechanica köréből. S az «élő szobor» mellüregében a nemzeti önérzet (mit én «faji önérzetnek» neveztem) minden «írtás» minden «vegyülés», minden «tovamozgás» daczára felkölti nemzedékről nemzedékre a megtörhetlen életerő amaz önbizalmas dallamát: «Jestyje polszka ne zginela, dokut mi zijeme».

Ilyen a «faji önérzet», midőn valamely oly nemzetiség *tömegéről* van szó, még pedig (erre figyelmet kérek) *saját babájában*, melynek neve a hazának nevet adott, melynek czége alatt írta be a történelem azt a hazát Európa nemzetcsaládi arany könyvébe, s melynek szívós ragaszkodása ősi nyelvéhez, ősi jellegéhez

egy államgeographiai fogalomnak képviselője is, biztositéka is. Ha a *magyar nép Magyarországon* vetkőzik ki nemzetiségéből, ez egy erkölcsi elmállás tüneténe, mely egészen más eszmerendbe tartozik, mint az, ha a bácskai sváb, az orosházi stb. tót *Magyarországon* magyarrá leszen. Ez csak természetszerű alkalmazkodás, melyet *talán* analógiái kapcsolatba hozhatunk a physikai evolutio egyik főtörvényével. De az első az egészen más tekintet alá jő. Azt csak a nemzeti önértet veszendőben léte magyarázhatja.

Én ekkint vagyok meggyőződve és ép azért tökéletesen egyetértek Önnel abban, hogy *a magyar vér lüktetésének előmozdítására kell hatni erélyesen.*

De ha azt hiszi Ön, hogy az erdélyi eloláhosodott vagy oláhosodó magyarságnál ezt a lüktetést minden concomitans segédeszközök alkalmazása nélkül magyar tanítók behozatala által eszközölheti: csalatkozik Ön. Ellentétbe állítva a házi tűzhely hatásával, nem az lesz az eredmény, hogy az a magyar tanító megmagyarosítja az eloláhosodott nép oláh gyermekeit, hanem az, hogy a magyar tanító is eloláhosodik. Ha maga nem, hát gyermekei.

Biz az úgy lesz.

Nem mondom én, hogy a magyar tanító nem szükséges. Nagyon is az. Elkerülhetlenül az. Azt sem mondom, hogy ez nem a legelső teendő *közé* tartozik. Nagyon oda tartozik. Hanem csak azt mondom, hogy parallel vonalban kell ezt a módot másokkal actióba tenni. Különben nem lesz sikere. Sok dolog van, a mit

csak az iskolamester útján lehet elérni. Áldásos nagyhatalom az. Hazánk jövődjének kovácsa. De nyelv, de nemzetiség dolgában: a házi tűzhely oltárának papnője, az anya, fölér tíz tanítóval.

Egyébiránt a föladat szorosán gyakorlati természetű, melynél az adott viszonyok adhatnak csak utasítást. A már eloláhosodott községeknél fölfogásomat igazolandja a tapasztalás, e félő) bizonyos vagyok; de a hol a magyar vér még nem veszett ki, csak tesped, csak lüktetőre vár, hogy vidor keringésbe jöjjön: lehet eset, hogy maga a magyar tanító is segíthet a bajon.*

De ép azért kértem Önt, ne mellőzze amúgy könnyedén azt a helyről-helyre intézkedés eszméjét.** Higyjen Ön hosszúra nyúlt életem tapasztalásának, nagyon gyakorlatias methodus az. Sokkal többre lehet azzal menni, mint a nagy fenékkerítéssel.

Azt mondja Ön, nem kivihető, mert «nincs a ki vígye». Ne mondja Ön ezt. «Pulsate et aperietur vobis». Akad, csak keresni kell, könnyebben, mint a nagy fenékkerítéshez. Hiszen ép abban rejüik a társadalmi tevékenység sikerének methodistikája, hogy az ember a helyi érdekeket használja föl emeltyűnek, s az iners erőknél lökést adjon.

***

* Hunyadmegye Kis-Barcsa községében, honnan annak idején Szathmáry György megindította a mozgalmat, egyedül a pap, tanító és jegyző hatására kezdődött meg közelebről az eloláhosodott székeleyeknek a gör. keleti vallásról őseik hitére való visszatérése, s így — miután a községben állami iskola van - visszamagyarosodása.

** Emlékeztetünk a fiókok autonóm működésére.

És most ne botránkozzék Ön meg merészségem fölött, ha az eszmelánczolat ösztönénél fogva, én, a dilettáns, Önt, a szaktudóst, a tudomány mezejére követem.

Azon elmélkedési fonal, melylyel Ön a továbbmaga-
 gási törvénynek e tárgyra alkalmazásához eljutott, meg-
 vallom, egyben-másban viszont én nekem «nehéz egy
 tétel».

Hogy a jelenkori leghatalmasabb nemzetek vegyes
 elemekből alakultak, az tény. Ismerem alakulásuk pro-
 cessusát. Számat tudok magamnak adni az elemekről,
 melyeket Új-Európa nemzeteinek alakulásához. egy-
 részt a szerte dőlt római birodalom romjai s hagyomá-
 nyai, másrészt a barbár áramlat szolgáltatottak. Nemcsak
 a leghatalmasabb nemzetek alakultak vegyes elemek-
 ből, hanem mind, még a baszk is, mely itt Európában
 talán a legősiebb, még az is talált már még ősiebb ele-
 meket, melyekkel vegyült, midőn (talán a süllyedő
 «Atlantiszból menekedve) helyre telepedett. Még a
 németek közt hegemoniára vergődött porosz-német is
 határozottan szláv eredetű keverék. Biz itt tiszta faj egy
 sincs. A török janicsárok, kik által Osmán és legköze-
 lebbi 13 nagy utódja 2000 sátor aljából kevesebb mint
 két század alatt világreszkettető hatalommá fejlettek,
 nem török vér voltak.

De én nem gondolom, hogy a vegyes elemekből
 alakulás ténye causalitási következtetésekre adhasson
 alapot a főnforgó kérdésben. A vegyes elemek a nem-
 zetek megalakulásának processusához tartoznak. A nem

vér-, hanem nemzet faji önérzet pedig a már megalakult nemzeti egyéniség collectiv typusának kifolyása. Ezen typus nincs többé változásnak kitéve. *Collectiv* alapvonás az, melyet csak az enyészet törülhet el, s mely egészen más eszmerendbe tartozik, mint azon fajta tény, melyre nézve Ön saját egyéniségét például hozza fel.

Hogy Ön, ki német eredetű *magyar polgár*, erős fajönérzetű magyarrá fejlődött *hazájában Magyarországon*, ebből nem gondolom azt következtethetőnek, hogy a mily természetes ezen fejlődés (helyesen nevezte Ön fejlődésnek), ép úgy a nemzetek vegyes elemekből alakulásának természetes következménye az, hogy az erdélyi *magyarság, saját magyar hazájában tömegestől oláhhá leszen*. Ez nem fejlődés, hanem nemzeti elmálás, melyet csak a (már értelmeztem) faji önérzet hiánya magyarázhat, míg az első eset egyszerű társadalmi adoptatio, melynek impulsusa előtt a genealogicus fajleszármazás emléke igen természetesen háttérbe szorul. A ki Magyarországon, mint hazájában él, s ösztönt érez magában hazája typicus collectiv életében osztozni, az, ha csak nem ellensége azon eszmének, hogy Magyarország jövőre is Magyarország maradjon, természetesen fölvesszi hazája történelmi jellegének typusát. Ennek, a mióta a magyar nyelv visszafoglalta a közéletben a latin nyelv által elfoglalva tartott helyet, növekedő számban mutatkoznak jelenségei. S ez másutt így van. Minden állami typusú nemzet folyvást vésszen föl magába egyes jövevény elemeket, a

nélkül, hogy ez azon nemzetiségnek, melyhez a jövővény leszármazásilag tartozott, faji önérzetét hanyatlásnak indultnak mutatná. De ha például a francia nép, a *helyből nem morduló nép*, azért, mert németekkel érintkezik, vagy németek által van körülvéve, saját hazájában *tömegestől* németté lenne, ez már bizonyosan a faji önérzet veszendőségét tanúsítaná. Szóval, a nemzeteknek vegyes elemekből történt alakulása egy dolog; egyeseknek hazájok történelmi típusához alkalmazkodása egy másik dolog; s az erdélyi magyarságnak saját magyar hazájában tömeges eloláhosodása egy harmadik dolog; nincs ezek közt sem causalitási nexus, sem tényi analógia.

Azt, hogy az emberiség áramlata akár csak a földteke északi felén is kérlelhetlenül keletről nyugatra tart, nem gondolom, hogy természeti törvényül lehessen fölláítani. A természet törvényei állandók. Az emberiség keletről nyugatra áramlata pedig nem állandó tünemény. Ha volt (a mint kétségtelenül volt) időszak, midőn ily áramlat létezett Ázsiából Európába, s egy másik, midőn innen Amerikába; amaz rég megszűnt, ez szembetűnőleg szűnő félben van. Jelenben positive mondhatjuk, hogy a keletnek nevezett Ázsiát illetőleg az áramlat visszafordult. Most határozottan az európai (nyugati) emberélet reagál kelet felé (muszka terjeszkedés Közép-Ázsiában; angol Indbirodalom, a többi tengerész hatalmak telepei, Japán európaisodása, China mindinkább táguló bevonása az európai áramlatba stb.), sőt az új európai nemzet-társadalom megalakulása óta

volt már előbb is áramlat nyugatról keletnek. A keresztetes háborúk ideje. Egész két századon át. A mi több, maguknak a mostani európai nemzeteknek megalakulásánál is nem csupán a kelet-nyugati, hanem, s tán még inkább, az észak-déli áramlatának jutott szerep.

Különben az a keletről-nyugatnak áramlat már csak azért sem lehet természeti törvény, mert valamint a mindenségben fönt és alant nincs, úgy a mi sphaeroid alakú földünkön kelet nincs. Ha China nekünk keletre esik, Californiának nyugatra esik. A kelet csak relativ fogalom, attól függ, hogy melyik meridianustól számítunk.

Ha pedig azt akarjuk a keleti áramlattal mondani, hogy az emberiség áramlata a föld forgásával ellenkező irányt tart: úgy én megvallom, hogy én ily causalitási kapcsolathoz sem a mozgás physikai törvényeivel, sem inductióval nem bírok jutni.

Földünk forgási iránya a szögsebesség különbségénél törvényt szab a constans légáramlatoknak s a longitudinális irányú folyók martmosásának, de az emberiség áramlatához szintúgy semmi köze, mint semmi köze ahhoz, hogy Nizza táján a föld *most* emelkedik. Velenceze meg süllyed (egy lábat századonkint), vagy ahhoz, hogy ama roppant continens, melynek hegycsúcsai s fensíkjai Oceania szigeteit képezik az *emberiség* régiségének s *prahistoricus civilizatiójának* minden nyomaival elszüllyedt; a Himalaya pedig Ázsiában s az Alpések Európában ugyanazon egy (a nummuliticus) korszakban a tengerből kiemelkedtek; itt is, amott is

lerakván a Nummulites exponens héjaiban a megkövedett okmányokat, melyek kapcsolatiban a klimatológiával ellentmondanak amaz Ázsiát speciális generatív kiváltsággal felruházó mythosnak, mely az emberiség bölcsőjét kirekesztőleg Ázsiában ringatja.

Ezt azért említem, mert nekem úgy tetszik, hogy az emberiség keletről nyugotra áramlata elméletének — bár öntudatlanul — ama mythos áll háta mögött.

De ezen elméletet nem indokolja a genus Homo morphológiája és megczáfolja a történelem.

A morphológiát illetőleg: ama fokozatok, melyek az emberiséget a Homo Caucasicusig (vagy minthogy Müller Frigyesnek így jobban tetszik, a Homo Mediterraneusig) egy genussá összekötik, s melyeknek nyomozásánál a haj, a bőrszín, a koponya alak, s az összehasonlító nyelvtudomány szolgálnak útmutatóul, határozottan a szélrózsa minden irányábani áramlatra mutatnak, úgy hogy ha valaki a polygenisták iskolájához tartozik, természetesen több góczpontból a tenger és szárazföld elhelyezkedésének lüktetése által határolt különféle áramlati irányt fog vallani; ha pedig monogenista, úgy nem az egy irányba folyamított, hanem a szerte sugárzó áramlatra lesz kénytelen következtetni.

A morphologia ezen útmutatásával tökéletesen összevág a történelem tanúsága is. Példa reá az igen sok közül a Hun-áramlat, mely a Góbi pusztá mögül kiindulva, tartott nyugatnak, de tartott délkeletnek is, meghódította Chinát, daczára az ellene épített nagy falnak. A szélesb értelemben vett mongol áramlat,

mely leigázta a mostani orosz birodalom legnagyobb részét s nyugat felé tartott irányának fájdalmas emlékét nálunk is hagyta, de kelet felé Chinát hódította meg, s délnek a nagy mongol birodalmat alkotá. Az arab áramlat, mely nyugatnak elhatott Spanyolországba, de keletnek meg elhatott India szívébe. A római áramlat, mely a szélrózsa minden irányába tartott. És napjainkban az angol áramlat, mely megtette, a mit Shakspeare Puckja (Mid Summer nights dream) Oberonnak ajánlott: «Övét kerített a föld körül», melyen Webster szép mondata szerint: «the morning drum-beat of her power keeps the round with the. hours of the day» stb.

Hát biz én nem találom, kogy az emberiség keletről nyugatra áramlata amolyan kérlelhetlen.

Különben ez csak annyiban függ össze tárgyunkkal, a mennyiben Ön a faji önérzet keletkezésére S hanyatlására nézve azt a törvényt vonja ki belőle, hogy az emberiség Ön szerinti áramlata irtva vegyül s folytonosan másnemű új egységeket alkot.

Erre tárgyilagossá szempontból az a megjegyzésem, hogy Erdélyben az oláhság irtva vegyülése a magyarsággal nem alkot új egységet, hanem egyszerűn oláhosít.

Társadalmi biológia szempontjából pedig az érdekes tételről én ekként gondolkozom:

Valamint a jégkorszak még nem tűnt le a föld színéről (sohasem is fog, megvan annak a maga astronomico-geologicus cyclusa) most amott a Tüzföld, emitt

meg a szelídebb időket látott Grönland van benne; valamint a kőkőkken möddingek kovaszilánkjai s kőfegyverei most is készülnek Új-Zeelandban; valamint a zürichi tó czölöpépítményei most is szokásban vannak több helyütt (Cameron csak minap is talált ilyet a Mohyra taván Afrikában, én meg Magyarországon is láttam «úri lak» czölöpépítményt Dögén Szabolcs-megyében; jól nevezték Dögének a csík-, béka- s kigyófészket): úgy az is igaz lehet, hogy vannak oly részei a világnak, a hol amaz irtva-vegyülés általi új egységalkotás még folyamatban lehet, ámbár még ahol folyamatban van is, ez bizony csak a testalkatra terjed, hybridumok, variatiók jönnek létre, de *etimológiai új egységek* tudtomra nem igen alakulnak (pedig ez közöttünk a kérdés) az irtva-vegyülés productuma fölveszi az irtó elem nyelvét, nemzetiségét, több-kevesebb dialecticus módosulással, de *új nemzetiség* alakulásáról nem tudok. Lehet, hogy történik, de én nem tudom. ^ creol, a mulatt, a mestiz stb. vérkeverék, de nem új nemzetiségi egység. Az emberiség «pár excellence»:olonisatora, az angol mennyit irt, mennyit vegyül, azon az övön, melylyel a földet körülkeríté, de új Jthnologiai egységet sehol sem hozott létre (mint például a barbárok invasiója Italiába létrehozta a lombardot); új államokat hoz létre, melyeknek újak érdekeik, okszor az övével ellentétesek, de új nemzetiséget lem; és különös, míg az angol nyelvét csak úgy szórja izét a *távolban* mindenütt mindenfelé, otthon még csak a jersey-i, guernseei francziákat, sőt még csak a

walesi cehek *tova nem moľgó* néptömegét sem volt képes anglizálni, miként az erdélyi oláhság képes az ottani magyarságot oláhizálni. A walesi celtát nem bírta az angol cultura absorbeálni, de az erdélyi magyart bírja az oláh műveletlenség.

Hanem akár miként legyen is amaz új egységalakulás földünk, nem tudom, melyik távol zugában annyi bizonyos, hogy Európa ezen processuson túl van; itt elveszhetnek országok, eltűnhetnek nemzetek, nemzeti állást foglalhatnak újra nemzetiséggé sülyedett népek, új geographiai delimitációk jöhetnek létre nyelv- és fajrokonság szerint: de valami új ethnologiai egységek itt többé nem teremhetnek, nem is fognak teremni, míg az egyre tornyosuló társadalmi bajok oly világrázó katasztrófába nem törnek ki, mely minden létezőt összezúz, hogy a romok fölött az európai emberiség újra kezdje ki tudja milyen új alakulás cyclusát.

Hát én nem gondolom, hogy az irtva-vegyülési új egységalakulás akár általános állandó törvény legyen, akár, ha az volna, vezérfonalat nyújthatna az elnemzetlenedés magyarázatához Erdélyben.

Általában nekem úgy látszik, hogy annyi különféle coefficientek működtek közbe annak, a mit *etimológiai* értelemben fajnak nevezünk, úgy megalakításánál, mint collectiv egységgé tömörítésénél; s hely, idő és viszonyok szerint oly különböző eredménnyel a különféle népcsaládok ama typicus vonásainak megállandósításánál, mélynek «nemzeti jellem» a neve,

miszerint én a nemzetiségi eszmét sem a szívósság, sem az elmállás phasisánál nem gondolom a generalizálásra alkalmasnak. Itt a nemzeti jellem különbsége oly differencirozó hatály, mely generalizálást nem enged. Ennek a különbségnek előidőzésében bizonyosan része van a természeti viszonyoknak, de egészben véve az mégis inkább történelmi productum. Ép azért én azt sem gondolom, hogy a szerves élet physikai evolúciójának részben már megállapított, részben még csak hypotheticus érvényű törvényeit e tárgyra alkalmazni lehessen. Még a hol analógia látszik is főforogni, az a vizsgálatnál hamar cserben hagy.

Így például a «Struggle for existence» törvényénél, melyet Ön a magvát hullató növény tovamozgásáról az emberiség tovamozgására alkalmaz.

Először is én nem tekinthetem azt Struggle for existence-féle tüneménynek, hogy a növény nem az anyaggyökér helyére hullatja magvát, hanem kissé tovább. A magtermő ág többnyire kissé küllebb áll, hát a magnak is kissé küllebb kell esni a nehézkedés törvénye szerint. Ha nem áll küllebb, hát a mag sem megyen tovább, kell, hogy a szél kapja föl, mint a Grácza lehullt Szentjánoskenyérmagot e napokban, vagy a madár ejtse ki csórjából. A Momordica elaterium * még rúg is egyet a magván, azért biz ez sem Struggle for existence tünemény. Én nem gondolom, hogy a növényélet azon tüneményeihez, melyeket

* Az u. n. Bálzsámalmn, tökféle növény.

akár a chemia, akár a mechanica megfejteth, *á* létérti küzdelem törvényének köze legyen.

Aztán ha lenne is, nem olyan kép ez, mely analógiát szolgáltathatna az emberiség tovamozgásának képéhez. Először, mert emitt spontaneitás forog fön, amott nem. Másodsor, mert a növény nem terem magának megélhetési anyagot, abból kell élnie, a mit a természet terített asztalán készen talál, hát itt bár öntudatlanul, de szükségszerűleg létérti küzdelemnek kell kifejlődni. Még állat sem teremt, legfőlebb gyűjt. De az ember, az teremt. Egy ember, egy nemzet jóléte nem áll szükségszerűleg útjában egy más ember, egy más nemzet jóllétének. Ez hatalmas differencirozó vonás. Ha van nemzet (Ön is ösmer ilyet), melynek sorsa «fejteni» egy másik által, ez nem természeti kényszerűség, hanem «kormányzati atyáskodás». Harmadsor azért nincs analógia, mert az emberiség tovamozgásánál nem mindig a «Struggle főr existence» a mozgató erő. Kevés tovamozgás volt olyan (ha volt valaha), mely a fontosságban s az emberiség jövődjére kihatásban Amerika *legutóbbi* fölfedezésével mérközhetnék, s az bizony nem a létérti küzdelem műve volt. A «pilgrim fathers» nem azért úsztak át az Óceánon, mintha Angliában nem tudtak volna megélni; elmentek a jólétből az ismeretlen nyomorba, csak azért, hogy szabadon imádkozhassanak. Oly motívum, melyre a szerves élet physikai törvényei nem nyújtanak analógiát. A francziák nem azért mozogtak tova Algírba, mintha otthon nem fértek volna el, mint

nem fér el a méhraj az anyaköpüben (hiszen alig szaporodnak a jó emberek), hanem azért, mert az algiri dey a francia consult pofon vágta — és így tovább.

Szóval, akármely oldalról nézem is a dolgot, én mindig azon eredményre jutok, hogy egészen különböző hatályok s egészen különböző eredmények vannak actióban, egyrészt a szerves élet physikai evolutiója, másrészt a nemzet-társadalmi biológia terén.

Szerintem a kettő az eszmék két egészen különböző rendjébe tartozik.

Bocsánatot kérek ezen unalmas s Önnek írva mérőben deplacirozott szószaporításért. Azt akartam indokolni, hogy nem gondolok az erdélyi eloláhosodásnál semmi oly kérlelhetlen természeti törvényt főnforogni, minélfogva aláírhatnám Önnek azon nézetét, hogy (eltekintve aculturától, melyet mint föltartó tényezőt alkalmazni az embertől függ) itt valamely oly általános mozgási törvény volna működésben, melynek «rideg közvetlen hatása és következményei megakaszthatók».

A culturát illetőleg e tárgyú előbbi két levelemből már ismeri Ön nézetemet. A magyar typusú cultura a magyar nemzet állami jövődjére nézve határozottan életkérdés. De helyből nem mozduló tömegeknél a nemzetiségi szívósság nem culturától függ. Ezer lapon bizonyítja ezt a történelem. Maga az erdélyi eset is bizonyítvány. Bizony nem a cultura teszi ott az oláh nemzetiséget oly szívóssá, hogy még olvasztja is a magyarságot.

Hogy «egy adott ősnép helyébe beszármazott jö-

vevény nemzet vagy kiirtja, legalább absorbeálja az ősnépet, vagy ha ereje csak múlandó, ha hanyatlásnak indul, assimilálódik az ősnéphez, osztozván annak jellegfejtő természeti viszonyaiban, ez megint olyan thesis, mely a «nemzetalakulás» stádiumához tartozik, de a főnforgó eseténél nem talál. Mi már ezredéve vagyunk az európai viszonyokhoz alkalmazkodva megalakult magyar nemzet Európában, és sem nem irtottuk az ősnépet, sem nem assimilálódtunk, s így bizonyosan nem ama thesis nyújt kulcsot ahhoz, hogy nemzeti létünk tizedik századában üssön ki rajtunk az assimilálódás betegsége oly rohamosan, miként Őn azt Erdély Mezőségéről oly drastice rajzolta.

Annak határozottan ellene kell mondanom, hogy a mi hanyatlásunk «egyszerűen tehetetlenség a kor vívmányaival szemben; elmaradottság, mely nem képes megélni a modern institutiókkal». Ennek ellene mond ezredéves főállásunk történelme, melynek minden lapja a mellett bizonyít, hogy a magyar nemzet rendkívüli fogékonysággal bír a kor vívmányaihoz simulni, simult is mindig, ha útját nem állották. Maga azon egy tény, hogy negyedfél század óta minden, a mit erőszak, ármány s idegen érdekek prsepotentiája kigondolhatott, el lett ellenünk követve, úgy szellemi mint anyagi elpusztításunkra, és mégis nemcsak «él a nemzet e hazán», de a német határtól kelet felé a magyar intellectualis cultura minden többi népeké föltt kimagaslik és jelenben is minden ellenséges viszonyok daczára pezsgésben van; maga ezen egy tény is bizony

megcáfolja a tehetetlenségi imputatiót. Elmaradtunk, igaz, de elmaradottságunkat annak róni föl, «hogyan nem tudunk megélni a modern institutiókkal». Ah! kérem! ne hunyjunk szemet a történelem előtt; akarjunk emlékezni; ne mondjuk bűnnek a szenvedést. Ugyan hol vannak azok a modern institutiók, melyekkel megélni nem tudunk?» Én látok hazugságot, látok közigazgatási osztrák jármot, látok nyakunkba akasztott koldusiszákot és látok jellemdepraváló corruptiót kormányrendszerre potencirozva. Ezek a «modern institutiók», melyeket látok. Bár ne tudnánk velők megélni. Az a baj, hogy tudunk.

Azok az amerikai zsírhardók a szegedi piacon sokat, igen sokat magyaráznak; de azt az egyet bizony nem magyarázzák, hogy a magyar pusztai tehetetlenségéből még «tehetetlenebb» oláhhá, tóttá legyen.

Hogy Erdélyben az «oláh pásztorélet, primitív gazdálkodás, dologtalanság, fatalismus» gyakorolhasson az ottani magyarra *oláhosító* hatást, azt nem értem, mert azért éppen nem kellett oláhhá lenni, hogy pásztoréletet élhessen, primitív gazdálkodást űzhessen, dologtalanul lophassa a napot s fatalistává kövesedjék, ha hajlama volt reá. Ezt magyarnak maradván is mind megtehetette.

Végül, azt sem gondolom, hogy a fensíkszerű geographiai helyzetnek Erdélyben elmállasztó befolyása lehessen a magyar népjellegre. Én úgy tudom, hogy a hegyközi, a fensíki lakosok a legszívósabb jellegűek mindenütt a világon.

Hát biz az én nézetem Szerint mind nem ez magyarázza az eloláhosodást Erdélyben. A faji önérzet veszendőbe menése magyarázza.*

Igen, de hát ezt mi magyarázza? nem terem ez sem spontanea generációval, mint a subagallér. Hát mi magyarázza?

Az asszony magyarázza. Az oláh feleség. Az oláh anya.

————— nuptias
 primum inquinavere, et gentus, et domos
 Hoc fonte derivata Clades.

Az ó-testamentomi Ruth azt mondá az ő anyósának: a te néped leszen az én népem, a te Istened az én Istenem.

Az erdélyi eloláhosodott magyar ezt nem mondta, hanem megtette, fii n'a pás dit le mot mais il a fait la chose» (ennek a versnek históriája van «quine sente pas la rose»).

És vőnek maguknak a magyar ember fiai oláh leányzókat feleségül; és feleségeik népe lön az ő népük; és feleségeik Istene az ő Istenük.

Annyi az egész. Az oláh anya aztán bevégezte, a mit az oláh feleség megkezdett.

A kútfő indicálja az orvoslást. Én azon a helységen kezdeném, mely 48 óta oly rohamosan eloláhosodott,

* Az E. M. K. annyira érezte ezt, hogy legelső kiáltványának jelszava ez volt: «Ez ország minden gyermeke, polgára tartsa első kötelességének hazafinak lenni, s legyen bátor-sága hazafiságát nyíltan bevallani!»

de még tíz magyar házhelye van. Pár ezer forint nászajándokkal, a jövő farsangon egy napra szabott esküvőnél 12 pár közt ünnepélyesen kiosztva; és egy magyar családos magyar néptanítóval visszamagyarosítanám azt a helységet. Én így kezdeném. Ce n'est que le premier pas qui coute. A példa csodásán hat.

Berekesztésül magam igazolására megjegyzem, miként én igen jól tudom, hogy az erdélyi magyar nem revertálhatott az ősi mongol típusra — Erdélyben. Erre csak azért hivatkoztam, mert Ön az esetet a pávagalambnak columba liviává visszadurvulásával hozta analógiába, a mi természetesen a «reversion to ancestral characters» törvényre utal. Ezért mondtam, hogy ha ilyen az eset, hát az ősmongol típusra visszadurvulást érteni tudnám, de az eloláhosodást nem, mert ez nem «reversion to ancestral characters».

Kossuth.

Felhívjuk a hazafias olvasó szíves figyelmét a füzet végén levő tájékoztatóra.

A HAZAFIAS OLVASÓHOZ!

* *Táj fzkoptató**-va 1, az egyesület «*Alapszabály ai*»-val, «*Tbténeté**-vé 1, valamint bármilyenmü fülvilágosítással kívánatra postafordultával díjtalanul és portómentesen azonnal szolgál az „E. M. K. E. titkári irodája, Kolozsvárt”.

Gyűjtövet, io kros szelvényeket tartalmazó *bárczakönyvecskét*, *perselyt* szintén a legrövidebb idő alatt küld.

A pénzek, melyek Kolozsvárra dr. *Hallév Károly* alelnök-höz küldendők, hirlapilag és azonkívül személyi nyugtán nyugtáztatnak. A hirlap illető száma megküldetik.

Az összes befolyó adomány *egy évig* csak tőkésítettik. S örök időkre elkölthetetlen törzsvagyon gyanánt csak kama-taiban fog felhasználni.

A tagok betűrendes *névsora* a közgyűlésre összeállítva, kinyomatva s rövid időn megküldve lesz. E pillanatig van az E. M. K. E.-nek 38 örökös, 1200 alapító, 8000 rendes tagja. A pártolók és gyámolítók száma igen nagy; ezek azonban.jogot nem gyakorolhatván, a nyilvános névsorba nem vétetnek föl. Kiemelendő, hogy az örökös és alapító tagok állandó tagjai az igazgató választmányának, tehát közvetlenül kormányozzák az egyesületet, melynek egyházi, politikai vagy osztályi jellege ily formán az *áldozók arányától függ*.

Az egyesület *készpénzvagyon*a e pillanatban 150 ezer forint; az aláírt kötelezettséget hozzáadva, az egész összeg meghaladja az ¼-ed milliót.

Az adminisztráció megkönnyítése s olcsóbbá tétele végett igen kéretnek a Királyhágón túli testvérek, hogy esedékes tagdíjaikat a fent jelzett helyre a *fölkérés megvárása* nélkül kegyeskedjenek beküldeni. Nagy hálára kötelezik ezzel a túlterhelt csekély személyzetet s a szent ügyet magát.

Mint a kötetben említve volt, az E. M. K. E. részletesen kidolgozott *munkaprogramm* alapján folytatja működését, melyben szerveiül szolgálnak:

a) a közgyűlés; b) az igazgató választmány; c) a titkár; d) egy állandó három tagú directorium; e) a megyei és városi választmányok, körök és fiókok, *melyekkel már égési Erdély áthdlóiya van*; f) a szakosztályok, u. m. elnöki, közművelődési, közgazdasági, irodalmi, gyűjtő szakosztály; alakulóban van egy hatodik, a székely szakosztály; g) a Királyhágón túl vidékenként megnyert oly férfiak vagy nők, kik az egyesület választmányi közegei gyanánt *állandó köiponljal*, letéteményesei, főntartói az Erdély megmentésére irányuló munkának.

A g) pontban jelzett terhes feladatra vonatkozólag az E. M. K. E. e helyen is melegen kéri azon Királyhágón túli testvéreket, kik e nemes fáradozásra hajlandók, hogy szíves készségökről tudatni kegyeskedjenek,

Az egyesület elnöke: Nagy- és Kis-Küküllőmegyék főispánja, bethleni *gróf Bethlen Gábor* (lakik Segesvárt); elnökei: dr. *Haller Károly* (működő alelnök, lakik Kolozsvárt, az egyesület székhelyén), báró *Bánffy Addm*, gróf *Bethlen Domokos*, *Bárt ha Miklós*; titkár: *Sándor József* (Kolozsvár, főtér 7.).

S Z Ó T Á R A

A LEVELEKBEN ELŐFORDULÓ IDEGEN KIFEJEZÉSEKNEK ÉS
IDÉZETEKNEK.

Absorbealni: beolvasztani.

Adoplaió: befogadás.

Aggravans: súlyosbító.

Analógia: hasonlatosság.

Analysisben • következtetésben.

Ancestrabcharacter: eredeti jellegre.

Assimildló: beolvasztó.

Assimilálódás: más elembe való beolvadás.

Astronomico-geologicus cyclusa: csillagászat-földalakulati folyamat.

Barbdrok invasiója: beözönlése.

Besides several other halves: két különböző fél.

Biológia: Az életről szóló ismeret.

Causalitdsi nexus: okozati összefüggés.

Ce n'est que le premier pas qui coute Csak az első lépés nehéz.

Climatologia: az éghajlatról szóló tudomány.

Collectív: gyűjtelékes.

Committendo: közreműködve.

Curativumnak: gondozónak.

Cyclusdt körfolyamát.

Deplaciroiott. Helytelenül alkalmazott. (Kossuth kétségbecejti az embert, mert az igazság az, hogy a legtöbb «szakember» velem együtt csak tanulhat tőle, roppant látkörénél fogva. *HermanOttó*.)

Diagnosis: meghatározás.

Dijferenciroió: különválasztó, megkülönböztető.

Dilutió: elmosódás.

Apposite: közelfekvően.

Erin Paddy: Erin Irland szigete, kiválóan szép zöld pázsitjáról elnevezve; «Paddy» az irlandi parasztnak az az alakja, a melynek a «Magyar Miska» s a «Deutscher Michel» felel meg; természetesen mindenik a maga helyén, külön észjárással.

Etimológiai.* népfaji.

Evolutio: kibontakozás.

Generalizálást: általánosítást.

Hegemónia: túlsúly (itt).

Hybridumok: korcsok.

Hypotheticus: föltevésen alapuló.

Il n'a pas dit le mot, mais il a fait la chose: Nem mondta ki szóval, hanem megcselekedte.

Impulsus: behatás.

Imputatio: ráfogásszerű föltevés.

Intellectualis cultura: értelmi művelődés.

Invasio: beözönlés.

Jestye polska nye iginela, dokut mi %ijeme: «Nem veszett el Lengyelországja meddig mi élünk», lengyel forradalmi dal, melynek éle Oroszország ellen fordul, helyileg azonban Ausztria ellen is.

Katarrhinak: A darvinisták föltevése szerint az az ős állatalak, a melyből az ember fejlődött.

Kjökken möddingek: kőkorszakbeli konyhahulladékok halmazai.

May it please Your Majesty. I doubt the fact •* A mint fölségednek tetszik. Elöttem a való kétséges.

Metamorphosis: átalakulás.

Mid Summer nights dream. * Szent Iván éji álom.

Morphologia: A szervezetek fejlődését leszármaztató tudomány.

Mysteriosus: az emberi nem különböző fajainak ama titokzatos vonása.

Normális adoptatio — rendes befogadás.

Nummulites exponens: Lapos, gombalakú, néha még a lencsénél is kisebb kövület, Erdélyben a nép száján: «Szent László pénze», mint a föld keletkezésének bizonyos korszakát jellemző kövület.

Nuptias primum itiquinavere, et genus, et domos, hoc fonté dérivata Clades: enyhén kifejezve: A hibás házasságtól ered a nemzetség, a házi tűzhely vesztesége.

Ommittendo: türve.

Organicus: szerves.

Our domestic varieties, when nun wüd revers in character to their original Stock: Házi állataink mint válfajok, ha elvadulnak, azzá az eredeti törzsfajjá lesznek, a melytől eredetileg származtak,

Paralyzolni: bénítani.

Pár excellence: legkiválóbb, a hivatottság értelmében.

Physikai evolutio: természetani bontakozás.

Pilgrim fathers: zarándok ősök, azok, a kik Angliából Amerikába kivándoroltak.

Volygenisték: Polygenisták azok, a kik az állatfajokat nem származtatják egy, hanem sok ponton keletkezett ősalakoktól.

Pradominans: uralkodó.

Pmhistoricus civilisatio: az írott történelmet megelőző ősi művelődés.

Praservativum: előre való biztosítás.

Produclum: eredmény, termék.

Puháie et aperietur vobis: kopogtassatok s megnyílik az ajtó.

Purismus: tisztaság.

Qui ne sente pás la rose.* mely nem rózsa szagú.

Revelal: jelentkezik (itt).

Reversion to ancestral characters: Az eredeti alakra való visszaváltozás. Ez arra a föltevésre tartozik, mely szerint valamennyi házi galamb eredetileg egy törzsfajtól, a Columba liviától } származik, s rendszeres tenyésztés révén a legcsodálatosabb alakokat ölti magára, péld. golyvás-, páva-, gatyás galambbá lesz; de mihelyt magára hagyva elvadul, ivadécai lassankint ismét egyszerű vadgalambokká lesznek.

Revertljanak: visszaféjlődjének.

So do lj my good mán: Ez aztán az én jó emberem. (+VW ^»W

Spectroscop: színelemző szerszám. v f *

Spontanea generatio: a származás közvetlensége és fejlődése értelmében.

Speciális generatio .* némelyek Ázsiának különös szülő erőt tulajdonítanak, az »emberiség bölcsőjét értelmében.

Struggle fór existence: Létért való küzdelem.

The morning drum-beatí ofher power keeps the round with the hours of the day körülbelül, hogy hatalmas erődjeiben reggel megszólal a dobszó s mint reggeli dobszó ismétlődik a nap minden órájában — a föld körül haladva. Egyértelmű avval, hogy «a nap soha sem nyugszik le a Brit birodalomban».

There would be great difficulty in proving this .Ám igen bajos ennek a bebizonyítása.

Typu: a keletkezett törzsalak értelmében.

Typicus: sajátos.

Typusú cultura; jellegű művelődés.

Ultima Thuleig: Az ókor értelmében a világ vége, t. i. a mennyire akkor nyugat felé ismerték.

Variáliok: fajták.